

DAVID HÅKANSSON

Recension: *Objekt i svenskans historia. En studie av varierande objektsplacering i fornsvenska*

Mikael Berger, *Objekt i svenskans historia. En studie av varierande objektsplacering i fornsvenska*, 345 s., Lund 2022. (*Lundastudier i nordiska språkvetenskap* A 83.) ISBN 978-91-89415-49-2.

De nordiska språken kännetecknas av en ganska fast ledföljd. Inte minst i pedagogiska sammanhang illustreras detta ofta med hjälp av schemamodeller. Gemensamt för dessa är att de knyter enskilda satsdelsfunktioner till olika positioner. Även om modellerna ger en klar bild av de olika satsledens inbördes ordning – subjekt föregår satsadverbial som i sin tur föregår objekt – behövs det inga omfattande undersökningar för att hitta exempel som på olika sätt bryter mot schemats generaliseringar. Utöver strukturer med en ledföljd som följer generaliseringen kan också andra mönster beläggas. Jfr här (1) och (2):

(1) Hon såg inte Sofia.	(SATSADVERBIAL > OBJEKT)
(2) Hon såg <i>henne</i> inte.	(OBJEKT > SATSADVERBIAL)

Ledföljden i (1) utmärks av att objektet följer efter satsadverbialet i linje med schemamodellernas generalisering, medan ledföljden i (2) innebär att ett pronominellt objekt föregår satsadverbialet. Den senare ledföljden har rönt ganska stor uppmärksamhet i studier av de nordiska språken, ofta under benämningar som *object shift*, *pronomenhopp* eller *objektsskifte*. Från tidigare forskning vet vi att det finns vissa grammatiska begränsningar när det gäller objektsskifte. I de fastlandsnordiska språken är det t.ex. inte möjligt att placera ett substantiviskt objekt före negationen på det sätt som illustreras i (3). Inte heller – och här rör det sig om en begränsning som gäller i alla nutida nordiska språk – är objektsskifte möjligt vid sammansatt tempus såsom illustreras i (4):

Håkansson, D., professor of Swedish language, Department of Scandinavian languages, Uppsala University. Review of Mikael Berger, *Objekt i svenskans historia. En studie av varierande objektsplacering i fornsvenska* (English summary). *ANF* 138 (2023), pp. 191–198.

- (3) *Hon såg *Sofia* inte.
 (4) *Hon har {*henne/Sofia*} inte sett.

Utöver rent strukturella restriktioner verkar även pragmatiska faktorer påverka objektsplaceringen, och beroende på det pronomina ledets referens skiftar benägenheten till objektsskifte. När objektspronomenets referens är propositionell förefaller möjligheten till objektsskifte generellt mer begränsad i svenskan.

Den typ av objektsskifte som har diskuterats hittills skiljer sig från en annan typ av ledföljd som också utmärker sig i förhållande till satsschemas generalisering. Det handlar om en ledföljd där ett objekt återfinns i en position mellan det finita verbet och subjektet. Även för denna ledföljd, som ibland går under benämningen *long object shift*, *långt pronomenhopp* eller *långt objektsskifte*, finns det vissa grammatiska begränsningar. I en position mellan det finita verbet och subjektet kan bara ett kasusmärkt objekt uppträda (se exempel (5) nedan), och subjektet får i normalfallet inte utgöras av ett obetonat pronomen (som i (6a)). På samma sätt som vid kort objektsskifte är inte heller långt objektsskifte möjligt vid sammansatt tempus (jfr här (6b)):

- (5) a. Numera klarar barnen sig på egen hand.
 b. Numera klarar *sig* barnen på egen hand.
 (6) a. *Numera klarar *mig* jag på egen hand.
 b. *Snart ska *sig* barnen klara på egen hand.

Vad gäller de moderna nordiska språken är forskningen om objektsskifte ganska omfattande. Mera spröd har däremot vår kunskap om objektsskifte i äldre språkstadier varit. Detta kunskapsläge har emellertid påtagligt förbättrats genom avhandlingen *Objekt i svenskans historia* som Mikael Berger försvarade vid Lunds universitet i december 2022. Det övergripande syftet med avhandlingen är att ”ur ett historiskt perspektiv utreda villkoren för objektsplacering före satsadverbial samt alternativ inbördes ordning mellan nominala argument, främst mellan objekt och subjekt, men också mellan två objekt i svenska” (s. 17). Till detta syfte urskiljer Berger tre forskningsuppgifter. Det handlar om att (i) kartlägga objektens distribution, (ii) utreda när och hur objektens distribution förändras under fornsvensk tid samt (iii) söka svar på varför objektens distribution förändras.

Den första uppgiften drivs av fyra frågeställningar som presenteras på s. 17:

1. Hur placeras objekt visavi satsadverbial i fornsvenska?
2. Hur bör placering av objekt före satsadverbial analyseras?
3. Hur placeras nominala argument i förhållande till varandra i fornsvenska?
4. Hur bör alternativ inbördes ordning analyseras?

De två första frågeställningarna rör båda objektsskifte, medan de två senare omfattar s.k. långt objektsskifte men också innefattar den inbördes ordningen mellan direkt och indirekt objekt. I modern svenska är denna ordning fix – ett nominalfrasformat indirekt objekt föregår ett direkt – vilket resulterar i att placeringen inte kan variera utan att betydelsen förändras (jfr exempel (7) nedan), något som däremot inte var fallet i fornsvenska; i exempel (8) föregår det direkta objektet (*sin dotter*) det indirekta (*en utländsk man*):

(7) Vi gav katten fisken. ≠ Vi gav fisken katten.

(8) Nw giptir faður dottur sína wtlænskum manni (s. 16)

Objektens ordning i förhållande till andra led i satsen bildar därmed en viktig utgångspunkt för resonemanget i avhandlingen. Sedan tidigare är det känt att objektet i äldre svenska också kunde föregå det infinita verbet (se t.ex. Delsing 1999, Petzell 2011, Sangfelt 2019). I dag är en sådan ledföljd inte möjlig. Denna förändring har ofta beskrivits som resultatet av en övergång från OV- till VO-ledföljd, men det har alternativt också föreslagits att objektets position visavi det finita verbet tidigare var flexibel. Med det senare synsättet innebär utvecklingen över tid en fixering av argumentets plats till en postverbal position. Vidare knyter Berger an till tidigare forskning om ett antal centrala morfosyntaktiska fenomen i svenskans historia. Det handlar främst om framväxten av svenskans subjektstvång och därmed förbundna förändringar, om förlusten av fyrkasus-systemet och om bytet av negationsform. I avhandlingens andra kapitel ger Berger en översikt över relevant tidigare forskning tillsammans med en generell inledning till det teoretiska ramverket: den generativa grammatiken. Bakgrunden är innehållsrik, men några gånger efterlyser man som läsare tydligare ställningstaganden från Bergers sida. OV-ledföljden har t.ex. varit föremål för en omfattande teoretisk diskussion, men Berger nöjer sig här med att konstatera ”att både OV- och VO-ledföljd i äldre svenska är möjligt inom ramen för en inre grammatik” (s. 52). En sådan hållning framstår som onödigt försiktig och leder också till att de generella slutsatserna blir ganska allmänt hållna.

Avhandlingen skriver in sig i den tradition av nordistiska studier där ingående undersökningar av syntaktiska fenomen bedrivs utifrån ett tydligt teoretiskt förhållningssätt. I denna forskning ligger inte sällan synkrona skillnader mellan olika nordiska varieteter till grund för diakroniska prediktioner. Även när det gäller objektsskifte är det utifrån tidigare forskning väl känt att det finns inbördes skillnader mellan de nordiska språken, och Berger ger ingående översikter över den omfattande forskning som har gjorts på området för de nordiska språkens del. I kapitel 3 behandlas först objektsskifte, och här introduceras också begreppet *scrambling* som spelar en viktig roll i avhandlingen. I de västgermanska OV-språken har detta koncept utnyttjats för att fånga den variation som kan finnas i satsens mittfält. Scrambling delar en viktig egenskap med objektsskifte eftersom det i båda fallen rör sig om flyttning över adverbiala kategorier, men till skillnad från objektsskifte finns ingen begränsning när det gäller verbfrasens struktur: i OV-språk kan scrambling förekomma även t.ex. vid sammansatt tempus. Lite synd är det att Berger inte introducerar någon svensk term för fenomenet: med tanke på det resultat som undersökningen landar i blir *German Scrambling* inte en helt rättvisande benämning. Det är också förvånande att Berger ofta väljer den engelska termen *object shift*.

Forskningsöversikten fortsätter sedan i kapitel 4 där Berger behandlar långt objektsskifte. Det förtjänar att framhållas att det finns ett stort värde i sig med en sammanhållen beskrivning av den omfattande forskningen på området. Därtill kommer att Berger faktiskt också kompletterar den tidigare bilden med vissa nya iakttagelser. Även den som intresserar sig för den synkrona variationen i objektsplacering har därmed mycket att hämta i avhandlingen.

Först efter närmare 150 sidor kommer Berger till det som är själva ledmotivet: den fornsvenska objektsplaceringen. Diskussionen inleds med en litteraturgenomgång i kapitel 5 som inkluderar även fornvästnordiska och forndanska förhållanden. I de efterföljande kapitlen 6 och 7 redovisar Berger därefter två omfattande studier av objektsplacering i fornsvenska. Resultatet av dessa studier analyseras och diskuteras sedan gemensamt i det följande kapitlet utifrån de teoretiska ramar som tidigare introducerats.

Det första resultatkapitlet ägnas åt objektens placering i förhållande till negation. Undersökningen bygger på en korpusundersökning av 17 texter, och Berger kan visa att objektens placeringsmönster förändras över tid. I det äldsta materialet står objektet i högre utsträckning efter negationen, medan det i de senare texterna oftare uppträder före. För satser med *finit* huvudverb är det i första hand den första periodens texter (skrivna före

1300) som utmärker sig genom en hög andel efterställda objekt. Dessa texter är alla lagar, och en närmare granskning ger vid handen att även materialets senare lagtexter har en hög andel efterställda objekt. Berger hävdar visserligen att "genren lagtext i sig inte har en betydande inverkan på placeringen av pronominella objekt visavi negation" (s. 230), men en sådan slutsats framstår inte som odiskutabel. Materialets komplexitet hade här förtjänat en fördjupad utredning. Intressant i sammanhanget är också att satser med *infini*t verb uppvisar ett delvis annorlunda mönster: inte bara sker frekvensförskjutningen senare, i skiftet mellan äldre och yngre fornsvenska, utan objektsplaceringen kan i denna syntaktiska kontext variera också när det gäller substantiviska objekt. I satser med finit huvudverb förefaller objektsskifte däremot vara begränsat till pronominella objekt på samma sätt som i modern svenska (endast ett exempel på ett skiftat substantiviskt objekt har noterats i *Didrikessagan*). Även om det därmed i detta avseende finns likheter mellan den fornsvenska grammatiken och den modernsvenska frilägger samtidigt Berger intressanta skillnader: så kan t.ex. pronominella objekt placeras före negationen också i bisatser i fornsvenska (ett resultat som är förväntat eftersom fornsvenska hade verbflyttning i bisatser).

Berger visar också att placeringen av objektet skiljer sig åt beroende på negationsform; efterställda objekt är betydligt vanligare vid *äy*. Denna iakttagelse knyter Berger på ett fruktbart sätt till en tidigare diskussion av negationens syntaktiska status i äldre svenska, och han argumenterar för att en negation med huvudstatus kan bilda ett klitiskt kluster tillsammans med verbet och på detta sätt föregå objektet. Diskussionen av negationsform och objektsplacering ger gott stöd åt slutsatsen att pronominellt objektsskifte är fonologiskt betingat i fornsvenska.

I det andra resultatkapitlet behandlas den inbördes ordningen mellan nominala argument i fornsvenska. Berger vill med denna studie söka svar på frågan hur den ledföljd som påminner om långt objektsskifte i modern svenska bör analyseras. Undersökningen bygger på en korpus om 18 fornsvenska texter, men urvalet är inte helt identiskt med föregående studie. Tre alternativa hypoteser presenteras. Den första utgår från att långt objektsskifte och andra alternativa ledföljder i fornsvenska kan analyseras som en form av kilkonstruktion i huvudsats, den andra från att de kan avföras som exempel på oblika subjekt före nominativobjekt och den tredje att det rör sig om en variant av scrambling. Allt annat än lättvindigt avfärdar Berger i tur och ordning de två första hypoteserna för att sedan visa att den tredje gör sådana prediktioner som överensstämmer med den fornsvenska empirin:

I enlighet med den tredje hypotesen observerar jag att alternativa ledföljder är vanligare i äldre fornsvenska texter än i yngre fornsvenska texter, och alternativ ledföljd med två substantiviska argument ser ut att begränsas i samband med att kasussystemet reduceras. (s. 284)

Möjligen kan det här invändas att den tredje hypotesens prediktioner är något mindre precisa än vad gäller för de övriga. Det förblir också något oklart varför alternativa ledföljder är begränsade till några särskilda verb (*böta* och *vita* i lagtexter; *hjälpa* och *möta* i övriga texter). Berger hävdar här att det har skett en begränsning redan före fornsvensk tid, vilket förstås inte är orimligt – även om resonemangen framstår som ganska spekulativa.

Sammantaget argumenterar alltså Berger för att fornsvenska inte bara hade objektsskifte av det slag som förekommer i modern svenska utan också scrambling: medan objektsskifte knyts till VO-strukturer förbinds scrambling med OV-ledföljder. En sådan analys knyter direkt an till resonemangen om verbfrasens struktur i äldre svenska, men som tidigare nämnts blir, kanske som en följd av den försiktiga teoretiska positioneringen, den generella diskussionen tyvärr ganska summarisk.

Mikael Bergers avhandling bygger på ett omfattande arbete, och resultatet har blivit en omfattande bok. Greppet att introducera tre hypoteser och låta läsaren följa med i prövningen leder ofrånkomligen till en viss mångordighet men lämnar i detta fall också intrycket av en framställning som i onödigt hög utsträckning verkar spegla forskningsprocessen. Genom att undersökningens material presenteras och diskuteras dels i inledningen, dels i de enskilda resultatkapitlen blir det också vissa upprepningar. Trots omfattningen innehåller avhandlingen inget särskilt metodkapitel. Istället diskuteras metod på olika ställen i texten, främst i anslutning till de enskilda korpusundersökningarna. Principerna för excerperingen förefaller vara väl lämpade och presenteras omsorgsfullt med stöd av exempel. Det är naturligtvis helt i sin ordning att metodiska resonemang förs i anslutning till enskilda studier, men metoden hade likafullt gärna kunnat diskuteras också på ett mer allmänt plan. I ett sådant sammanhang hade t.ex. val av statistiska test kunnat motiveras. Som det nu är presenteras t.ex. signifikansuppgifter löpande i fotnoter på ett sätt som leder till vissa oklarheter. Vad beträffar grundläggande statistik kunde för övrigt de centralmått som redovisas gärna ha kompletterats med spridningsmått.

I forskarsamhället är det vanligt att lingvistik och filologi betraktas som skilda inkörsportar till språkhistorien (jfr Stroh-Wollin 2023). Ett sådant synsätt döljer emellertid det starka samband som finns mellan de

båda vetenskapsgrenarna. Filologin är en förutsättning för att bedriva historisk lingvistik, och den som bedriver historisk lingvistik måste också ha filologisk kunskap. Berger demonstrerar på flera sätt att han har god kännedom om det fornsvenska källmaterialet.¹ Någon gång kunde nog också en fördjupning av de filologiska resonemangen varit till hjälp för att driva analysen ännu längre; det gäller t.ex. frågan om förhållandet till den lågtyska förlagan av *Själen tröst*.

Med sin avhandling önskar Berger bidra "till att dels fördjupa kunskapen om ledföljdsvariation i germanska språk mer allmänt, dels staka ut en väg framåt för framtida syntaxhistorisk forskning om äldre svenska mer specifikt" (s. 17). Att peka ut en riktning för vidare studier ligger i linje med den självreflektion som på senare år blivit allt vanligare inom humanistisk forskning. Som läsare ser man därför mycket fram mot den avslutande diskussionen, men det blir lite av en västgötaklimax när utblicken består i några korta rader om forskningsuppgifter tätt knutna till dem som redan behandlats i avhandlingen.

Som ett sammanfattande omdöme kan sägas att Mikael Berger med sin avhandling ger en fyllig och aktuell sammanfattning om forskningsläget om objektsskifte och långt objektsskifte i de nordiska språken. Vidare presenteras nya resultat om objektsplacering i fornsvenska, och objektens placeringsmöjligheter relateras på ett givande sätt till andra samtida språkförändringar. Disposition och angreppssätt leder visserligen till att framställningen inte blir alldeles snörrät, men de omfattande översiktsskapitlen är också viktiga resultat av arbetet – något som inte riktigt syns varken i titel eller syfte. Argumentationen hade tveklöst stärkts av tydligare teoretiska ställningstaganden och en mer nyanserad diskussion av materialets komplexitet, men denna kritik förtar inte på något sätt avhandlingens förtjänster.

Flera studier har på senare år ägnats åt objekt i svenskans historia, och vårt kunnande inom detta område är idag väsentligt större än vad det var för omkring 25 år sedan när diskussionen på nytt togs upp av Lars-Olof Delsing. Till raden av undersökningar på temat kan nu även läggas Mikael Berbers avhandling, och det är glädjande att avslutningsvis kunna konstatera att studien ger ett viktigt bidrag till kunskapsutvecklingen inom området.

¹ Behandlingen av verbet *synas* på s. 270 får betraktas som en ren lapsus. Felaktigt anges här att verbet har singularform i MBIA men pluralform i MBIB när det i själva verket är det motsatta förhållandet som råder.

Litteratur

- Delsing, L.-O. (1999): "Från OV-ordföljd till VO-ordföljd. En språkförändring med förhinder." *Arkiv för nordisk filologi* 114, 151–232.
- Petzell, E. M. (2011): "OV-ordföljd i svenskans historia". *Arkiv för nordisk filologi* 126, 141–191.
- Sangfelt, A. (2019): *Syntaktiska strukturer i tiden*. (Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 20.) Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- Stroh-Wollin, U. (2023): "Lingvistik – eller filologi?". *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok 2021–2022*, 73–91.